yoksulluk ve şiddet

muhammet enes kayagil*

-I-

Gerek geçmişte gerekse günümüzde insanlığın ortak bir sorunu olarak karşımızda duran şiddet insanın doğasında bulunmakla birlikte olumsuz neticeleri bakımından hoş görülmeyen bir eylemdir. Şiddet olgusu bireysel ya da toplumsal düzeyde, her yerde ve her zaman karşımıza çıkabilmektedir. İnsanın niçin şiddete meylettiği sorusu psikoloji, psikiyatri, sosyoloji, biyoloji ve kriminoloji gibi birçok disiplinin ilgi alanına girmektedir. Şiddet denildiğinde çoğu zaman vurma, kırma, işkence ya da öldürme gibi fiziksel güç kullanılan fiiller akla gelse de, şiddetin sözlü, psikolojik, duygusal ve hatta ekonomik türleri de mevcuttur. Bunların da her biri çok farklı alanlarda karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin birey evde, okulda ya da işyerinde bir ya da birden fazla şiddet türüne maruz kalabilmektedir.

Çok yönlü bir olgu olan şiddet değişik açılardan sınıflandırıldığında kendine karşı şiddet, bireyler arası şiddet, kolektif şiddet, aile içi şiddet, kan davası, cinayet gibi birçok türle karşılaşılmaktadır (Aytaç vd., 2011a, s.14-16). Her bir şiddet türü çok farklı nitelikte birey ya da gruplar tarafından deneyimlenebilmektedir. Aile içi şiddet ya da kendine karşı şiddet gösteren bireylerin ortak özelliklerinden bahsetmek

* Dr., Arş Gör, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

mümkün olsa da bu konuda genelleme yapmak mümkün değildir. Yani benzer nitelikteki kişilerin benzer şiddet türleriyle eşleştirilmesi hatalı olacaktır. Çünkü şiddetin ortaya çıkmasındaki sosyo-ekonomik ya da psikolojik arka plan kişiye göre değişen bir niteliğe sahiptir. Dolayısıyla şiddet tipleri arasında şiddeti uygulayan ya da maruz kalan kesimlerin özellikleri de önem arz etmektedir.

Şiddetle en çok bağlantı kurulan kesimlerden biri de yoksullardır. Yoksulların sahip oldukları özellikler ve içinde bulundukları ortamın etkisiyle şiddet olaylarının içinde görülebilmeleri söz konusudur. Yoksullaşma sürecinde kişilerin maddi ve manevi değerlerindeki değişmeler onları toplum düzenini bozucu davranışlara itebilmekte ve hatta bu davranışlar şiddet boyutuna kadar varabilmektedir (Niray, 2005, s.283). Ancak çoğu kez yoksulluk ve şiddet ilişkisinin bir önyargıdan ibaret olduğunu belirtmekte yarar vardır. Bu konuda ekonomi, sosyoloji ve psikoloji gibi farklı disiplinlerce ortak çalışmaların yapılması ve mevcut çalışmaların iyi incelenmesi önem arz etmektedir.

Yoksulluk ve şiddet ilişkisini incelemeye geçmeden önce yoksulluk olgusunu ele almak konunun anlaşılmasına katkı sunacaktır. Yoksulluk insanlık tarihi boyunca sürekli karşılaşılan bir problem olmuştur. Ancak günümüzde yoksulluk olgusunun mevcut küresel ekonomik düzenin etkisiyle daha da derinleştiği kabul görmektedir. Yoksulların asgari gelir düzeyine erişmekte zorlandığı, adil olmayan bir tüketim ve bölüşüm düzeni özellikle son yarım yüzyılda zirveye ulaşmıştır (Karakaş, 2008, s. 405).

Yoksulluğun çağımızın en önemli problemleri arasında yer almasında birçok faktörün rolü bulunmaktadır. İlk olarak, zenginlik ve yoksulluk olguları tarihin her döneminde var olmuş olsa da hiçbir vakit bugünkü kadar derin uçurumlarla ayrılmış değildir. Artan gelir adaletsizliği bu iki grup arasındaki mesafeyi olabildiğince açmış ve açmaya da devam etmektedir. Dünya nüfusunun yaklaşık %10'una denk gelen 736 milyon insan günümüzde aşırı yoksullukla mücadele etmektedir. Özellikle Sahra altı Afrika bölgesi için bu oranın %40 seviyesinde olduğu görülmektedir (World Bank, 2020). Gelir dağılımı açısından bakıldığında ise dünya nüfusunun %64'ünün toplam dünya servetinin yalnızca %2'sini alabildiği; dünya nüfusunun %0,8'ini oluşturan küçük bir kesimin ise toplam servetin %48'ine sahip olduğu görülmektedir (Shorrocks vd., 2018, s.5).

İkinci olarak, yoksulluk muhteva olarak o kadar genişlemiştir ki

birden fazla tanımla ifade etmek yeterli gelmemektedir. Mutlak yoksulluk, göreceli yoksulluk, insani yoksulluk bunlardan sadece bazılarıdır. Yaygın bir kullanıma sahip mutlak yoksulluk tanımı belirli bir gelir seviyesinin altında olma durumunu ifade etmektedir. Uluslararası karşılaştırmalar açısından sunduğu kolaylık nedeniyle tercih edilmektedir. Ancak yoksulluğun sadece gelirden mahrum olmaktan daha fazla şeyi ifade etmeye başlamasıyla bireyin toplumun refah seviyesine kıyasla daha aşağı seviyede olması durumunu ifade etmede göreceli yoksulluk tanımlaması kullanılmaya başlamıştır. Toplumun gelir, sağlık ve eğitim düzeyini esas alan refah seviyesini dikkate alan insani yoksulluk tanımı ise başka bir boyuttan konuyu ele almaktadır. Bu kadar farklı tanımların ortaya çıkması yoksulluğun ne kadar genişlediğini göstermektedir.

Üçüncü olarak, yoksulluk artık daha fazla sosyolojik, psikolojik ya da farklı disiplinden olgularla etkileşim halindedir. Yoksulların eğitim, sağlık gibi imkânlardan mahrum kalmaları, yoksulluğun bir kültür halini alması, sosyal dışlanma ve şiddet gibi durumlar yoksulluğun sadece ekonomik bir problem olmaktan öteye geçtiğini kanıtlar niteliktedir.

-II-

Şiddetin farklı yaklaşımlar çerçevesinde incelendiği araştırmalarda yer alan değişkenlerden biri de yoksulluktur. Psikoloji, sosyoloji, biyoloji ve kriminoloji yaklaşımları arasında yoksulluk daha çok son kategori içerisinde değerlendirilmektedir. Şiddete ilişkin kuramlardan biri olan "engellenme-saldırganlık" kuramında kişinin hareket olanaklarından, yiyecek veya içecekten yoksun bırakılması yani kısıtlamaya maruz kalması anlamında şiddet belirtileri gösterebileceği vurgulanmıştır. Bu durumun bir sosyal öğrenmeye dönüşebilmesi ve nesillere aktarılması da mümkündür. Şiddetin toplumsal, kültürel ve psikolojik yönlerini araştıran başka çalışmalarda ise yoksulluğun ve olanaksızlıkların insanları yasal olmayan yollardan istediklerine ulaşmaya itebileceği belirtilmektedir. Ayrıca şiddetin sınıflandırılmasına yönelik modellerden biri olan ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından şiddetin nedenleri ve sonuçlarının açıklandığı "ekolojik model"de yoksulluk ve ekonomik eşitsizlik sosyal faktörler arasında gösterilmektedir. Buna göre yoksulluk şiddetin önlenmesine yönelik girişimleri engelleyen ve toplumsal kesimler arasındaki uçurumun büyümesini desteklemektedir (Aytaç vd., 2011a, s.6-21).

Günümüzde yoksulluk sadece ekonomik yetersizliklerden kaynaklı bir problem değildir. Bunun ötesinde onlarca faktörün yoksulluğa yol

açtığı ya da derinleştirdiğini söyleyebilmek mümkündür. Bunlar arasında afetler, göçler ve krizler gibi demografik ve sosyal olaylar gösterilebilir. Yukarıda bahsi geçen şiddet de yoksulluğun nedenleri arasında gösterilebilecek sosyal bir olgu olarak karşımızdadır. Ancak bu ilişkinin sadece bir boyutunu yansıtmaktadır, zira yoksulluk ve şiddet arasındaki ilişki karşılıklı etkileşim biçimindedir. Yani hem yoksulluk nedeniyle şiddet olayları ortaya çıkabilmekte hem de şiddet yoksullukla neticelenecek durumlara yol açabilmektedir ki her ikisini ayrı şekilde tahlil etmek gereklidir.

İlk olarak şiddetin yoksulluk yaratma potansiyelini incelemekte fayda bulunmaktadır. Yoksulluğa yol açan şiddet olaylarından bahsetmek gerekirse içinde bulunulan savaş, çatışma ve terör ortamı gibi faktörlerin ortaya çıkardığı olumsuzluklar ve şoklar nedeniyle bireylerin yoksullukla karşılaşabilmeleri söz konusudur (Şenses, 2009, s.171). Bu olaylar neticesinde ekonomide yaşanan bozulmalar ve işsizliğin artması hâricinde ölüm, hastalık ve sakatlık gibi olumsuz durumların daha fazla görülür olmasıyla bunlardan etkilenen hane halkı bireylerinin yoksulluk tehdidi altında olmaları ihtimal dâhilindedir. Şiddetin yol açtığı yıkım sonucu eldeki maddi imkânların kaybedilmesi, ortaya çıkan bedensel arızalar, aile reisinin şiddete uğrayarak yaşamını kaybetmesi sonucu ailenin yoksulluğa düşmesi benzer durumlardan bazılarıdır (Kesici, 2007, s.143).

Savaş ve terör olaylarının en önemli neticelerinden biri de şüphesiz insanların yerlerinden olması ve iç ya da dış göçe mecbur kalmalarıdır. Birçok insan göç edebilecek imkânı dahi bulamayabilmekte ve evsiz durumuna düşebilmektedir. Göç edenlerin de büyük bir kısmı yoksulluk şartlarında yaşamlarını idame ettirebilmektedir. Nitekim son yıllarda şiddet olgusuyla en fazla karşı karşıya kalan ülkelerden biri olan Suriye hakkında yapılmış bir araştırma bunu doğrular niteliktedir. Bu araştırmaya göre Lübnan'a sığınan Suriyelilerin % 70'inin, Ürdün'e sığınanların ise % 90'ının yoksulluk sınırı altında bulundukları ifade edilmektedir (UNHCR, 2020).

Yoksulluk ve şiddet arasındaki ilişki karşılıklı etkileşim biçimindedir. Yani hem yoksulluk nedeniyle şiddet olayları ortaya çıkabilmekte hem de şiddet yoksullukla neticelenecek durumlara yol açabilmektedir ki her ikisini ayrı şekilde tahlil etmek gereklidir.

Yapılmış birçok sosyolojik çalışma da benzer şekilde şiddetin işsizlik ve göç ile olan bağlantısını ortaya koymuştur (Kaya, 2006, s.111). Yoksulluğun en sert biçimde yaşandığı Afrika kıtası da yoksulluk ve şiddet ilişkisinin bir örneği olarak karşımızdadır. Kıtada siyasi, ekonomik ve sosyal alanda ilerlemeler kat edilmesine rağmen terörizmin, seçim sonrası krizlerin, kabileler arası ve dini çatışmaların Afrika'nın gelişmesinde engel olduğu belirtilmektedir (AA, 2020).

Yoksulluk ve şiddet ile birlikte mücadelede kullanılabilecek en önemli ve etkili araçların başında insan hakları yaklaşımı gelmektedir. Böylece ilk olarak bu problemlerin odağında olan bireylerin, temel insan hak ve özgürlüklerinin farkında olması ve bunlardan istifade etmesi sağlanmalıdır.

Şiddetin yoksulluğa yol açma nedenlerinden birisi de askeri harcamalar ve terör/savaş gibi durumlarda harcanan maddi kaynaklar ve insan kaynağı olarak gösterilmektedir. Birçok ülkenin milli gelirlerinin büyük kısmının askeri harcamalara gittiği; istihdam açısından verimsiz olan bu alanın işsizliğe ve dolayısıyla yoksulluğa neden olduğu belirtilmektedir. Ayrıca şiddet ortamı nedeniyle insani yardımların yoksullara ulaşmasında yaşanan zorluklar da yoksulluğun daha da derinleşmesine yol açmaktadır (Kesici, 2007, s.143).

İkinci olarak yoksulluğun şiddet yaratma potansiyeline bakmak gerekir. Bu konuda çoğu insan yoksulların şiddet yanlısı ya da suçlu olduğuna dair yanlış bir kanıya sahip bulunmaktadır. Oysa burada tartışılması gereken yoksulları şiddete iten nedenlerin neler olduğudur. Burada temel fizyolojik ihtiyaçları karşılama güdüsü, işsizlik nedeniyle üretici etkinliklerden uzak kalma sonucu yasadışı yollara sapma, yoksulların kendi aralarındaki çatışmalar, sosyal gerginlikler, etnik çatışmalar, eğitim eksikliği sonucu şiddete daha kolay başvurma, erkek egemen anlayış ve töre gibi hususların ön planda olduğu görülebilmektedir (Kesici, 2007, s.139).

Ayrıca yoksulların yoğun olduğu bölgelere yardım yapılmadığı ve bu insanların kendi başlarına bırakılmaları halinde bu bölgelerin tehlikeli hastalıklar, şiddet ve terörizm için gelecekte bir üreme alanı olabilme ihtimali de bulunmaktadır (Dehesa, 2007, s.235). Yine yoksulluğun bir kültür halini alarak nesilden nesile aktarılır olması durumunda yoksulluğun çarpan etkisinden de söz etmek mümkün olmaktadır. Bu durumda gıda, sağlık, eğitim,

barınma gibi temel ihtiyaçların eksikliğinden kaynaklı aile içi şiddet, dilencilik, hırsızlık gibi problemlerin ortaya çıkma potansiyeli artmaktadır (Uzun, 2018, s.95).

Yoksulluk ve şiddet ilişkisinde değinilebilecek bir başka alan ise ekonomik şiddettir. Ekonomik şiddet literatürde "kişinin parasını yönetmek, zorla elinden almak, kendisine ait olmayan para ya da eşyayı çalmak, mala zarar vermek" şeklinde tanımlanmaktadır (Aytaç vd., 2011b, s.33). Yoksulların maruz kaldıkları ekonomik adaletsizlik, iş piyasasında ayrımcılık ve dışlanma, sigortasız çalıştırılma, kötü iş koşulları gibi uygulamalar ekonomik şiddetin bir parçasıdır. Ayrıca yoksulların da ekonomik açıdan işleyebilecekleri çalma, mala zarar verme gibi menfi fiiller de ekonomik şiddet kapsamında yer almaktadır.

-III-

Tüm bu bahsedilenlerden anlaşılacağı üzere yoksulluk şiddete yol açabilen, şiddet de bireyleri yoksulluğa itebilen birer olgudur. Tüm insanların olduğu gibi yoksulların da şiddete başvurabilmesi mümkündür. Böyle hallerde yoksulları şiddetle ilişkili ve suçlu bireyler gibi yansıtmak doğru değildir. Bunun yerine yoksulların içinde bulundukları ekonomik, sosyal ve psikolojik durumun onları buna sevk ettiğini kabul edip ona göre bir yol izlemek daha faydalı olacaktır. Benzer şekilde yoksul olmayan bireylerin de afet, kriz ve şiddet gibi durumlar neticesinde yoksulluk içine düşebilmesi mümkündür. Bu sebeple yoksulluk ve şiddet olguları ele alınırken aralarındaki etkileşimin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Yoksulluk ve şiddet ile birlikte mücadelede kullanılabilecek en önemli ve etkili araçların başında insan hakları yaklaşımı gelmektedir. Böylece ilk olarak bu problemlerin odağında olan bireylerin, temel insan hak ve özgürlüklerinin farkında olması ve bunlardan istifade etmesi sağlanmalıdır. Bu konuda yapılabilecekler arasında ekonomik ve sosyal hak ve özgürlüklerin öneminin kavranması ve yerine getirilmesinin sağlanması ve bunun küresel bir hukuk sistemi düzleminde korumaya alınması ilk sırada gelmektedir (Kesici, 2007, s.147).

Bununla birlikte yoksulluk ve şiddeti önlemeye yönelik oldukça çeşitli ekonomik ve sosyal içerikli önlemlerin de alınması mümkündür. Ekonomik tedbirler arasında ekonomik büyüme ve gelir dağılımında adaletin sağlanması, makroekonomik politikalar ve kalkınma programlarında konuya yer verilmesi, bu kesimlere yönelik istihdam programları ve gerekli

bütçe düzenlemeleri gösterilebilir. Yoksuların asgari geçim olanaklarına kavuşturulmaları, işsizlik problemlerinin çözülmesi, yoksulların çokça kullandığı mal ve hizmetlerin sübvanse edilmesi, asgari ücret uygulaması, işsizlik sigortası, istihdam olanaklarını artırmaya dönük olarak uygulanabilecek olan çeşitli proje ve önlemler ve yoksullara yönelik kredi olanakları da ekonomik tedbirler kapsamındadır. Sosyal içerikli önlemler arasında da hoşgörü kültürünün yaygınlaştırılması, temel insan hak ve özgürlükleri ile ilgili hukuki düzenlemelerin yapılması, göçlerin olumsuz etkilerinin giderilmesi, eğitim ve sağlık alanlarındaki uygulamalar, sosyal güvenliğe ilişkin uygulamalar ve hane halkı düzeyinde alınabilecek önlemler sıralanabilir. Bunlara ek olarak yoksullara ilişkin sosyal içerme programları, eğitim programları, çocuk eğitimi ve beslenme programları, suçun azaltılmasına yönelik olarak toplumsal bazlı projelerin ve sivil toplumun desteklenmesi, nüfus artışının kontrol altına alınması ve göçleri ortaya çıkaran etmenler ile mücadele edilmesi yoksulluk ve şiddetin azaltılmasında önemlidir (Kesici, 2007, s.148-152).

Bireylerin ekonomik şoklara, ürün yetmezliğine, politika değişikliklerine, doğal afetlere ve şiddete karşı savunmasızlıklarını azaltmak ve olumsuz şoklarla baş etmelerine yardımcı olmak oldukça önem arz etmektedir. Bunun sağlanmasında etkili güvenlik ağlarının oluşturulması bireysel ve toplumsal olumsuzlukların etkilerini azaltmada etkili olacaktır (World Bank, 2001, s.vi). Bu konunun uluslararası kuruluşların gündeminde olması gerekmektedir. Nitekim Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası vb. kuruluşların yoksullukla mücadele gündemlerinde bu konuları ele aldıkları bilinmektedir. Daha etkili sonuçların alınabilmesi için uluslararası işbirliğine son yıllarda daha fazla önem verildiği görülebilmektedir.

Netice olarak yoksulluk ve şiddet arasındaki etkileşimin kesilebilmesi için çok yönlü bir yaklaşımla konunun ele alınması gerektiği vurgulanmalıdır. Hem şiddet, hem de yoksulluk çok farklı kaynaklardan beslenebilmektedir. Bu sebeple her iki problemin çözümünde olduğu gibi, aralarındaki olumsuz ilişkinin bertaraf edilmesinde de tek yönlü bir mücadele başarısız olacaktır. Bunun için mevcut problemin iyi analiz edilmesi ve kaynağına ulaşılması gerekmektedir. Açlık gibi biyolojik sebeplerin yol açtığı hırsızlık, yağmacılık gibi şiddet fiilleriyle, eğitim eksikliğinden ya da sosyal öğrenmeden kaynaklı şiddet için uygulanacak politikalar farklı olmalıdır. Yukarıda sıralanan insan hakları yaklaşımı, ekonomik tedbirler ve sosyal tedbirler ancak problemin kaynağının doğru tespit edilip uygulanması halinde başarılı olabilecektir.

Kaynaklar

AA. (2020, 29 Mayıs). *Afrika Birliği: Şiddet ve yoksulluk Afrika'nın ilerlemesini engelliyor*. Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afrika-birligi-siddet-ve-yoksulluk-afrikanin-ilerlemesini-engelliyor/1853281.

Aytaç, S. vd. (2011a). Şiddetin Kavramsal ve Kuramsal Çerçevesi. İşyerinde Şiddet. Ed. Serpil Aytaç, Nuran Bayram. İstanbul: Beta Yayınları. 1-26.

Aytaç, S. vd. (2011b). İşyerinde Şiddet. İşyerinde Şiddet. Ed. Serpil Aytaç, Nuran Bayram, İstanbul: Beta Yayınları. 27-72.

Dehesa, G. (2007). *What Do We Know About Globalization?: Issues of Poverty and Income Distribution*. Oxford: Blackwell Publishing.

Karakaş, M. (2008). Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü: Yeni Yoksulluk. *Uluslararası Yoksulluk Sempozyumu Bildirileri*. Cilt 1. Deniz Feneri Yoksulluk Araştırmaları Merkezi. 1-3 Şubat. 398-408.

Kaya, N. Ç. (2006). Şiddetin Sosyal Dinamikleri: Yoksulluk, İşsizlik ve Göç, *Toplumsal Bir Sorun Olarak "ŞİDDET" Sempozyumu, Eğitim Sen. Bildiriler Kitabı*, 2006. 105-119.

Kesici, M. R. (2007). Yoksulluk Şiddet Döngüsünün Sosyal Politika Açısından Analizi. Çalışma ve Toplum. 2007/2. 121-158.

Niray, N. (2005). Yoksulluk ve Şiddet Geriliminde İnsan Hakları. Öneri. C. 6. S. 23. Ocak. 283-293.

Shorrocks, A. vd. (2018). *Global Wealth Report 2018*. Zurich: Credit Suisse Research Institute.

Şenses, F. (2009). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*. (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

UNHCR Türkiye. (2020, 29 Mayıs). *Suriye Acil Durumu*. Erişim Adresi: https://www.unhcr.org/tr/suriye-acil-durumu.

Uzun, H. (2018). Yoksulluğun Toplumsal Yansımaları. *Yoksulluk, Farklı Boyutlarıyla*. Ed. Gökçe Görev ve Bora Yenihan. Bursa: Dora Yayınları. 83-98.

World Bank. (2001). *World Development Report 2000/2001*. Washington: Oxford University Press.

World Bank. (2020, 30 Mayıs). *Poverty*. Erişim Adresi: https://www.worldbank.org/en/topic/poverty.